

Rochows mange børnevenner – en undersøgelse af de danske Rochow-versioners tilblivelse, udformning og udbredelse

Af Karoline Baden Staffensen

Læsebogen introduceredes som en ny genre inden for det danske læremiddelområde i anden halvdel af 1700-tallet. De første danske læsebøger byggede på indflydelse fra især tyske forlæg, og selvom en del af disse blev markedsført som oversættelser – og af eftertiden er blevet opfattet sådan – var der ofte tale om mere eller mindre gennemgribende bearbejdnings og tilpasninger. Denne artikel undersøger, hvordan Friedrich Eberhard von Rochows værk Der Kinderfreund som en af de første læsebøger fandt vej ind på det danske marked og i de følgende årtier kom til at antage mange forskellige former. Med afsæt i boghistorisk teori analyseres de talrige danske Rochow-versioner for at belyse de form- og indholdsmæssige forskelligheder, som bøgerne fik, og diskutere hvilke mekanismer, der har medvirket til disse variationer.

En ny genre

I midten af 1700-tallet var det danske skolevæsen uløseligt forbundet med kirken. Den religiøse opdragelse var skolens hovedformål, og målet med læseundervisningen var først og fremmest at sætte børnene i stand til at læse de religiøse tekster. I de fleste almueskoler var undervisningen centreret om et begrænset udvalg af bøger med et hovedsageligt religiøst indhold; nemlig katekismen, katekismusforklaringen, evangeliebogen og abc'en, som efter en præsentation af alfabetet og nogle indledende staveøvelser ofte gik direkte til religiøse læsestykker.¹ Men i løbet af 1700-tallets anden halvdel skete der en markant stigning i antallet af udgivelser til undervisningsbrug.² Det danske bogmarked var under stærk indflydelse af strømninger fra de tyske nabomarkeder mod syd, og mange nye lærebøger byggede på pædagogiske ideer, som var inspireret af oplysningsbølgen

¹ Appel og Fink 2013: 324-325.

² Denne stigning i udgivelser inden for lærebogsgenren – og for bøger for børn generelt – fremgår af en database baseret på udtræk fra Bibliotheca Danica (elektroniske poster i Rex). For nærmere om konstruktionen af denne databases se: Appel og Christensen 2017.

og filantropismen. Religionen var fortsat undervisningens hovedformål, men der blev arbejdet på at udvikle mere hensigtsmæssige undervisningsmaterialer.

En af tidens nyskabelser var læsebogsgenren, som bl.a. var karakteriseret ved ikke kun at behandle religiøse temaer. I stedet forsøgte læsebogsforfatterne at gøre læsestoffet vedkommende ved at tale til børnenes fornuft og deres egne erfaringer, f.eks. gennem fortællinger om børns liv og dagligdag.

Et af de læsebogsværker, som fik størst betydning i genrens første tid i dansk kontekst, var tyske Friedrich Eberhard von Rochows *Der Kinderfreund*.

Imellem Fibel og Bibel...

Den tyske godsejer og filantropist, Friedrich Eberhard von Rochow, organiserede med pædagogen J.B. Basedow som sit forbillede i 1770'erne en række skoler for bønderbørnene på sit gods. I 1776 udgav han læsebogen *Der Kinderfreund. Ein Lesebuch zum Gebrauch in Landschulen*, som var udviklet til brug i hans egne skoler, men også tiltænkt almueskoler generelt.

Der Kinderfreund skulle ifølge Rochow imødekomme en hidtidig mangel på et egnet undervisningsmateriale for børn, som havde gennemgået den indledende læseundervisning med abc'en, men som endnu var for umodne til at forstå alvoren i de religiøse skrifter. Med Rochows egne ord skulle læsebogen udfylde den "...store Aabning imellem Fibel og Bibel i Underviisningen."³ Læsebogen havde et tredelt formål: 1) at træne barnets opmærksomhed ved fælles højtlæsning, 2) sprogøvelser og 3) forberedelse til den religiøse undervisning. Indholdet bestod i de tidligste udgaver af 79 korte tekster; primært moralske fortællinger, som i vid udstrækning havde børn som hovedpersoner, men også enkelte sange og bønner.

I årene før udgivelsen af *Der Kinderfreund* havde Rochow gjort et par mindre succesfulde forsøg med læsebogsgenren med *Versuch eines Schulbuches* i 1772 og *Der Bauernfreund* i 1773, men *Der Kinderfreund* fik omgående succes og blev i de kommende årtier revideret, oversat og bearbejdet i utallige genudgivelser.⁴ Rochows store betydning for det danske skolevæsen er velbeskrevet i den skolehistoriske forskningslitteratur,⁵ og det er ikke dette, som er emnet for denne artikel. Her vil i stedet blive stillet skarpt på selve bøgerne, ophavssituationen for de enkelte udgivelser og deres fysiske og indholdsmæssige udformning. For selvom Rochows arbejde og betydning i dansk kontekst ikke kan betegnes som et oversat emne, så er de danske Rochow-versioner ofte blevet opfattet som et samlet værk.⁶

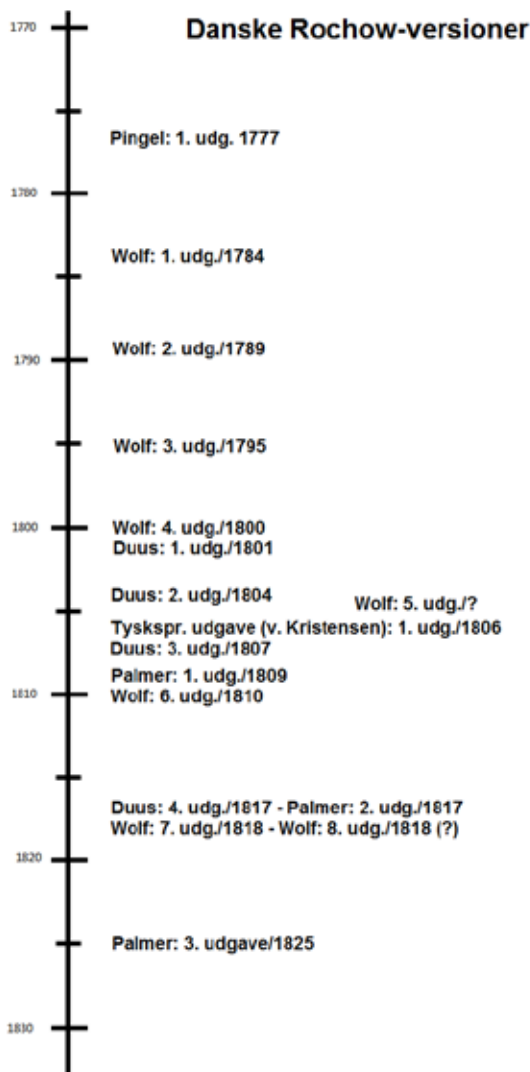
³ Jacob Wolfs oversættelse i Rochow (overs. af Wolf) 1784: Forfatterens Forberetning (upag.).

⁴ Brüggemann og Ewers 1982: sp. 835 ff. Udover dansk blev *Der Kinderfreund* også oversat til fransk, nederlandsk og polsk jf. Freyer 1989: 198-210.

⁵ Rochows indflydelse på det danske skolesystem er velbeskrevet af bl.a. Ingrid Markussen (se f.eks. Markussen 1988) og i Larsen m.fl. 2013.

⁶ I *Dansk Skolehistorie* omtales Rochows læsebogsværk som "...Frem til 1817 udkom den sammenlagt i mindst 11 danske udgaver... jf. Larsen m.fl. 2013: 57.

De forskellige udgaver nævnes nogle steder, men variationerne imellem de danske Rochow-versioner og baggrundene for disse variationer har endnu ikke været underlagt en uddybende undersøgelse. Det er den opgave, som denne artikel nu tager op.

Oversigt over de danske Rochow-versioner. Værket *Der Kinderfreund* udkom i årtierne omkring 1800 i flere danske versioner oversat og bearbejdet af forskellige udgivere. Oversigten viser, hvornår de enkelte udgaver af versionerne udkom.

Boghistorisk afsæt

I denne artikel undersøges de processer, som de tyske Rochow-forlæg undergik på deres vej til at blive danske versioner, og fokus lægges derfor i høj grad på de aktører, som var involveret i tilblivelsesprocesserne. Netop aktørperspektiver har været behandlet adskillige gange inden for det boghistoriske forskningsfelt. Det er bl.a. tilfældet hos en af boghistoriens hovednavne, amerikaneren Robert Darnton, som i 1982 præsenterede sin model over bøgernes kommunikationskredsløb. Modellen illustrerer de processer, som en bog gennemgår i sin *livscyklus* – fra forfatterens første udkast, gennem bl.a. redigering, trykning og distribution, til modtagelsen hos læseren, biblioteket eller andre former for bogbrugere. Kredsløbets led er knyttet til de aktører, som står bag de enkelte processer, og Darnton lægger vægt på også at anerkende en række aktører, hvis indflydelse ofte er blevet overset eller undervurderet, såsom oversættere, udgivere og forlæggere. Med modellen påpeger Darnton, at alle de involverede aktører – og de vilkår, omstændigheder og netværk, som disse bringer med sig – har indflydelse på den enkelte bogs livscyklus.⁷

Denne artikel vil med inspiration fra Darntons kredsløbsmodel forsøge at identificere de grupper af aktører, som var involverede i skabelsen af de danske Rochow-versioner, for at undersøge, hvilken indflydelse disse havde på de enkelte versioners udformning og udbredelse. Det gøres dels med udgangspunkt i bøgerne selv og de oplysninger, som særligt paratekster, som titelblade, forord og dedikationer kan bidrage med, dels ved at zoome ind på nogle af de aktører, hvis indflydelse traditionelt har været anset for mindre afgørende.

Det anvendte kildemateriale udgøres af de udgaver af danske Rochow-versioner, som er tilgængelige i danske søgbare bogsamlinger, primært Det Kongelige Biblioteks samling. For de enkelte kendte udgaver, hvor der ikke er fundet tilgængelige fysiske eksemplarer, bygger oplysninger på bibliografiske værker. Derudover er der foretaget sammenligninger med udgaver af mulige tyske forlæg, som hovedsagligt er tilgået via digitaliserede udgaver på nettet.

Værker, versioner og udgaver

De danske Rochow-versioner, som analyseres her, er ofte blevet betegnet som *oversættelser*. Men eftersom et af artiklens hovedformål netop er at påvise, at den proces, som Rochows tyske forlæg undergik på deres vej ind på det danske marked, i de fleste tilfælde var så indgribende, at *oversættelse* er en misvisende betegnelse, har det været nødvendigt at anvende et andet begreb. Valget er, som det fremgår af de forgående afsnit, faldet på begrebet *version*, som her lånes fra den amerikanske litteraturforsker John Bryant.

⁷ Darnton 1982: 67-69.

I bogen *The Fluid Text* påpeger Bryant, at de fleste litterære værker må betegnes som *flydende*, fordi de undergår en konstant forandring, når de udvikles gennem genudgivelser eller flyttes fra en kontekst til en anden, f.eks. ved overførsel fra ét sprog til et andet eller imellem forskellige medier. Derfor bruger Bryant begrebet *version* om de forskellige former, som en grundtekst kan antage, mens *værk* bruges som betegnelse for den helhed, som alle versionerne tilsammen udgør.⁸ Denne terminologi vil blive anvendt her, og derudover vil begrebet *udgave* blive brugt som betegnelse for genudgivelser under samme titel og af samme forfatter, oversætter og/eller udgiver, uanset at der også kan finde store variationer sted imellem sådanne udgaver.

De danske Børnevenner – Pingels version

Den første danske version af Rochows læsebog udkom i 1777, bare et år efter den tyske førsteudgave. Det var den tidligere stiftsprovst over Fyn, Jacob Christian Pingel, der tog initiativ til denne udgivelse, som derfor her vil blive omtalt som Pingels version.

Pingel var i 1773 blevet suspenderet efter anklager om usædelig opførsel, og i 1775 førte sagen til en dom for "...utilladelig, forargelig og høist-skammelig Omgang med en anden Mands Hustrus..."⁹ Hermed mistede Pingel endegyldigt sit gejstlige embede, og dette blev tilsyneladende anledningen til, at han påbegyndte et virke som oversætter og udgiver af forskellige tyske skrifter af opbyggelig og pædagogisk art. Den første udgivelse kom i 1774, og Pingel fortsatte dette arbejde indtil sin død i 1782.¹⁰

Pingels version, som har titlen *Børne-Vennen, en Læse-Bog til Brug for Skolerne paa Landet* og på titelbladet betegnes som *En Oversættelse tilligemed et Tillæg*, er en bog, som er trykt i oktav på 158 sider. Bogen indledes med en dedikation til arveprins Frederik, som ifølge Pingel var "en Børne-Ven af den ringeste Classe"^{11,12} Rochows eget forord fra det tyske forlæg er udeladt, og i stedet har Pingel selv forfattet et forord til de "Bevaagne Læsere", hvori der berettes om bogens store nyttighed, dens popularitet i oprindelseslandet og den kendsgerning, at der her er tale om den første udgave af værket på dansk.

Læsebogens første hoveddel, som består af 79 sange, bønner og moralske fortællinger, tager udgangspunkt i dagligdagen i et landligt miljø med temaer som jordens dyrkning, landsbyfællesskabet og især børnenes liv med beskrivelser af skolegang og leg. Teksterne lader til at være direkte oversat fra den tyske førsteud-

⁸ Bryant 2002: 1-16.

⁹ Bloch 1787: 696.

¹⁰ Pingels biografi med en gennemgang af forløbet frem til dommen i 1775 og en oversigt over hans udgivelser i: Bloch 1787: 694-698.

¹¹ Dvs. bønderbefolkningen.

¹² Rochow (overs. af Pingel) 1777: Dedikationen (upag.).

gave af *Der Kinderfreund*¹³ og indeholder kun mindre tilpasninger, som f.eks. når en af de gennemgående karakterer ændrer navn fra Fritze til det lidt mere dansklingende Friderich.¹⁴ De moralske eksempelfortællinger, som udgør størstedelen af bogens tekster, strækker sig for de flestes vedkommende over en til to sider. Fortællingernes hovedpersoner, som ofte er børn, optræder enten som forbilleder til efterlevelse, eller som afskrækkende eksempler på, hvor galt det kan gå, hvis man undlader at følge de moralske forskrifter. Således møder læseren f.eks. *Den gode Tjeneste-Karl*, der efter trofast tjeneste bliver gift med sin herres datter og arver gården,¹⁵ og den forkælede *Lækker-Mund*, der umådeholdent bruger alle sine penge på ”...Hvedebrød, Kager og Kaffe.” og derfor ender i fattigdom.¹⁶ Ligesom i det tyske forlæg efterfølges de fleste af de moralske fortællinger af henvisninger til gammeltestamentlig visdomslitteratur.

Bogens anden hoveddel, *Tillæg for ældre Børn*, indeholder yderligere 21 tekster, som ligesom i den første del er sammensat af sange, bønner og moralske fortællinger. Miljøet og fortællestilen er også meget lig teksterne fra første del, men tillæggets tekster er generelt en smule længere og adskiller sig også ved i højere grad at inddrage faglig viden om temaer som dyrehold, afgrøder og dyrkningsmetoder i tekster som *Den gode Faare-Avl*, *Om Hoverie og Land-Gilde* og *Om Giødninge-Vandet*.¹⁷

Pingel nævner ikke ophavet til dette tillæg, og det er uklart om teksterne er forfattet af Pingel selv eller bygger på et andet forlæg. Derimod tyder meget på, at bogens sidste tekst, *Epilogus*, er skrevet af Pingel. Teksten munder nemlig ud i en lovprisning af arveprins Frederik,¹⁸ som udgivelsen som nævnt var dedikeret til. Pingels Rochow-version blev udgivet og bekostet af Pingel selv og trykt på det Kongelige Privilegerede Adresse-Contoires Bogtrykkeri i Odense, hvor Pingel var bosat i de sidste år af sit liv.¹⁹ Mht. den fysiske udformning havde Pingels version stor lighed med det tyske forlæg, og bogen blev ligesom i de tyske første- og andenudgaver dekoreret med små vignetter på sidehovedet af alle de paginerede tekstsider, på titelbladet og ved indledninger og afslutninger af bogens hovedafsnit. Det fremgår af bogens forord, at Pingel håbede på, at efterspørgslen ville være stor nok til senere at genudgive versionen i en omarbejdet og udvidet form, hvor hver af bogens tekster skulle efterfølges af tilhørende rim og spørgs-

¹³ Det er også muligt, at det var Rochows tyske andenudgave fra 1777, der udgjorde Pingels forlæg, da kun forordet er revideret i forbindelse med denne udgivelse, og netop dette ikke er medtaget i Pingels version. Da Pingels version udkom samme år som den tyske andenudgave, må det dog anses for mest sandsynligt, at Pingel har anvendt førsteudgaven fra 1776.

¹⁴ Rochow (overs. af Pingel) 1777: 4.

¹⁵ *ibid.*: 23.

¹⁶ *ibid.*: 47-48.

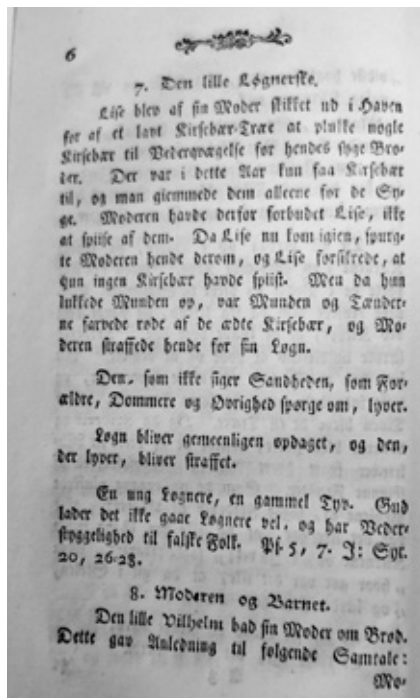
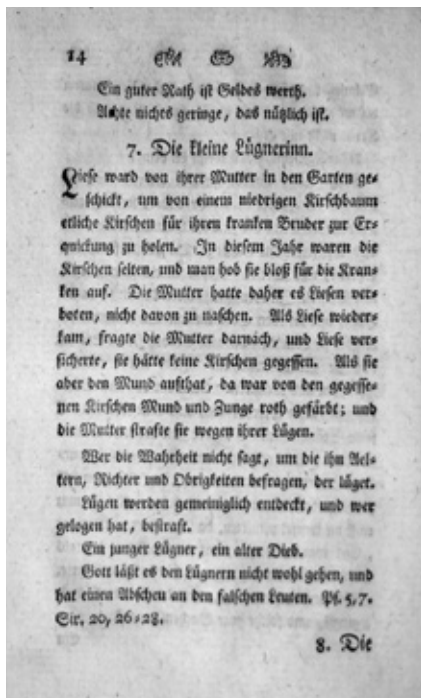
¹⁷ *ibid.*: 101-134 (tekst 80, 93 og 99).

¹⁸ *ibid.*: 136.

¹⁹ Bloch 1787: 697.

mål.²⁰ Dette projekt blev dog aldrig realiseret, da versionen kun udkom i en enkelt udgave.²¹

(Fra: Kerstin Baden-Straßmann)

Her ses fortællingen om Den lille Løgnerske gengivet i hhv. den tyske førsteudgave fra 1776 og Pingels version. Hvis man ser bort fra det tillæg for ældre børn, som Pingel føjede til sin læsebog, så fulgte den danske version forlægget nøje, både i oversættelsen af teksterne og mht. format og layout.

Wolfs version

Den næste danske version på markedet, som teolog og senere professor Jacob Wolf stod bag, fik derimod en betydeligt større udbredelse. Førsteudgaven med følgende titel og beskrivelse: *Børnevennen, en Læse-Bog til Brug i Landsbyeskoler, af Friederich Eberhard von Rochow. Efter tredje Oplag oversat af det Tydske ved Jacob Wolf. Tilligemed C.F. Weisses Sange for Børn.* kom i 1784 på Gyldendals Forlag. Siden udgivelsen af Pingels version var Rochows del 2 af *Der Kinderfreund*

²⁰ Rochow (overs. af Pingel) 1777: forord (upag.).

²¹ Dette fremgår både af Bibliotheca Danica og Rugaard 1847: 91.

udkommet i Tyskland i 1779, og Wolfs version var baseret på et forlæg, hvor udgaver af del 1 og del 2 var samlet i et bind.²²

Førsteudgavens indledende afsnit omfatter en dedikation til grev Johan Ludvig Reventlow, en *Oversætterens Forerindring* forfattet af Wolf og – i modsætning til i Pingels version – også en oversættelse af Rochows eget forord og en indholdsfortegnelse. I dedikationen giver Wolf grev Reventlow æren for udgivelsen af sin version med følgende formulering: ”En Frugt af Deres [Reventlows] Nidkierhed er det, at denne Oversættelse af den Rochovske Børneven nu træder for Lyset.”²³ Reventlow prises for sin ”...Iver for Skolevæsenets Forbedring og Bondealmuens grundige Oplysning”,²⁴ som ifølge Wolf bl.a. kom til udtryk i de skoler, som Reventlow på dette tidspunkt netop havde oprettet for bønderbørnene på sit gods Brahetrolleborg. Ifølge Ingrid Markussen, som har beskæftiget sig indgående med undervisningen og skolebøgerne i Brahetrolleborgs skoler, var Wolfs version af *Børnevennen* foranlediget og formentlig også bekostet af Reventlow, og læsebogen blev brugt på dennes skoler fra udgivelsesåret i 1784.²⁵ Om sin egen rolle i udgivelsens tilblivelse skriver Wolf, at han havde ”...ingen anden Fortieneste [...], end den, at have anvendt den mueligste Flid på Oversættelsen.”²⁶

Efter disse indledende sider følger bogens første hoveddel, som består af 172 fortællinger, der er baseret på de to dele af Rochows værk og oversat derfra uden betydelige afvigelser. De første 72 tekster kendes også fra Pingels version, men til forskel herfra er alle sange og bønner fra det tyske forlæg fjernet i Wolfs version. Denne redaktionelle beslutning forklares med ”..Vanskeligheden i at oversætte Poesie i Poesie.”²⁷

De nye tekster fra *Der Kinderfreunds* del 2 ligner i mange henseender dem fra værkets første del; emnerne og miljøet er det samme, og en del af børnekaraktererne går igen. Der forekommer dog at være en progression i sværhedsgraden, således at fortællingerne om livet på landet, særligt i afsnittets sidste tekster, bliver længere og udnyttes til at udbygge børnenes kundskab om forskellige emner og begreber. Det gælder f.eks. den nyttige viden om *Midler til at redde dem, der synes døde* eller om *Hornqvægets Staldfodring* eller de grundige behandlinger af komplekse religiøse temaer som i teksterne *Selvprøvelse* og *Foraaret, et Billedet paa Opstandelsen*.²⁸

²² Ifølge titelbladet var forlægget et 3. oplag. I M. Freyers omfattende Rochow-bibliografi findes henvisning til flere tyske udgaver, hvor en andenudgave af værkets del 1 fra 1777 er trykt sammen med del 2 fra 1779 jf. Freyer 1989: 141-144. Det er muligt, at et af disse har udgjort Wolfs forlæg.

²³ Rochow (overs. af Wolf) 1784: dedikation (upag.).

²⁴ *ibid.*

²⁵ Markussen 2014: 90.

²⁶ Rochow (overs. af Wolf) 1784: dedikation (upag.).

²⁷ *ibid.*: 249.

²⁸ *ibid.*: 144-223 (tekst 116, 127, 161 og 163).

Sidst i Wolfs version havde man, som beskrevet på titelbladet, valgt at tilføje en afdeling med 64 sange for børn af den tyske digter C.F. Weisse. Disse skulle udgøre en erstatning for de sange, der var udeladt fra forlægget. Weisses sange var få år tidligere udkommet i en dansk udgave med tekster oversat af teologen H.J. Birch,²⁹ og det var denne udgivelse, der dog oprindeligt indeholdt 68 sange, som det andet hovedafsnit i Wolfs version var baseret på. Sangene omhandler moralske læresætninger og dagligdags genstande og situationer, ofte med udgangspunkt i naturen, og på den måde ses der mange paralleller til det univers, som Rochow bygger på i sine fortællinger. I de tyske udgaver henvendte Weisse sig dog til en noget anden og noget mere privilegeret målgruppe end de bønderbørn, som Rochows læsebog var tiltænkt, og det er derfor ikke overraskende, at de fire af Weisses sange, som er fravalgt i Wolfs version, netop omhandler børneliv i mere velstående hjem eller refererer til litterære karakterer, som de danske udgivere nok ikke forventede ville være vedkommende for danske bønderbørn.³⁰

Med et indhold bestående af de i alt 172 Rochow-tekster og 64 Weisse-sange fik Wolfs version af *Børnevennen* et betydeligt større omfang end Pingels version. Alle versionens udgaver blev trykt i oktav, og førsteudgaven fra 1784 fyldte 324 sider. I årtierne frem til 1818 udkom Wolfs version af *Børnevennen* i syv eller otte udgaver.³¹ Det var Gyldendals Forlag, der stod bag trykningen af alle udgaverne, og gennemgangen af de tilgængelige udgaver af Wolfs version³² har vist, at der igennem årene kun blev foretaget mindre ændringer og rettelser, såsom opdateringer af stoveformer f.eks. fra *Stivmoderen* i 1784-udgaven til *Stedmoderen* i 1789-udgaven.³³ Den mest markante revision ses i forbindelse med versionens fjerdeudgave fra 1800, hvor sideantallet blev reduceret fra 320 til 286 sider. Reduktionen gennemførtes ved, at antallet af linjer per side blev øget fra 30 til 33, så der samlet set kunne spares 34 sider uden at skære i indholdet. På den måde kunne udgiften til papir – og dermed en betydelig del af produktionsomkostningerne – nedbringes. Samtidig forsvandt de vignetter, der på samme måde som i Pingels version, havde udsmykket de første tre udgaver. Der er ikke angivet købspris i nogen af udgaverne, og det vides derfor ikke, om disse tiltag kom køberne eller udgiverne til gode. Men de gentagne udgivelser må tolkes som et udtryk for en udbredt og vedholdende efterspørgsel på Wolfs version.

²⁹ Weisse 1778.

³⁰ De udeladte sange er ”Tilskrift til et Par Børn”, ”Skønhed og Stolthed”, ”De smaa Folk” og ”Til en kier Moder” jf. Weisse 1778.

³¹ Her findes en uoverensstemmelse mellem *Bibliotheca Danica*, som angiver syv udgaver, mens der hos Ruggaard nævnes en ellers ukendt 8. udgave. Der sandsynligvis tale om en fejl hos Ruggaard, da udgivelsesåret for denne 8. udgave angives som 1818, hvilket netop er udgivelsesåret for 7. oplag, men det kan på den anden side ikke afvises, at der udkom to udgaver i året 1818.

³² 1., 2. 3., 4., 6. og 7. udgave af Wolfs version findes i Det Kongelige Biblioteks samling. 5. udgave (og den mulige 8. udgave) har det ikke været muligt at skaffe eksemplarer af.

³³ Rochow (overs. af Wolf) 1784: 186 og Rochow (overs. af Wolf) 1789: 186.

En af de fortællinger, som kan findes i alle de danske Rochow-versioner, er Æblekiernerne. Fortællingen beretter om den lille Marie, som spiser et æble og også vil spise æblets kerner, men bremses af broderen Friederichs udbrud: ”Søster! Dersom du vidste, hvad jeg veed, saa spiste du vist ikke Kiernerne.” Friederich indvier sin søster i den viden om dyrkning af æbletræer, som han selv har hørt fra sin skolemester, og sammen sår de kernerne fra Maries æble i haven. Efterfølgende passer de skudene, der vokser op, og Friederich lærer at pode og okulere stammerne. Efter nogle år kan de – i bogstavelig forstand – høste frugten af deres arbejde, og Marie konkluderer til sin bror: ”...hvor godt var det ikke, at du gik i Skole, og lærde slige gode Ting!” (citater efter fjerde udgave af Wolfs version).

Duus og Kristensens versioner

Da teologen Peter Rahr Duus i 1801 udgav sin version af *Børnevennen*, var denne baseret på Rochows reviderede version, som udkom første gang på tysk i 1794 med titlen *Der Kinderfreund, oder erster Unterricht im Lesen, und bey dem Lesen*.³⁴ Denne version var forkortet betydeligt og bestod dels af en række nyskrevne tekster, dels af gamle kendinger fra de første versioner af *Der Kinderfreund*. De nye tekster adskilte sig fra de tidligere ved ikke at være opbygget om et fiktivt narrativ, men i stedet i et ligefremt sprog formidle faglig viden om konkrete emner.

Duus' version, der fik titlen *Den Læsende Børneven. Eller første Underviisning i og ved Læsning*, og som med sine 72 sider i oktavformat er den korteste af de danske versioner, indeholder intet forord. Læseren ledes derfor direkte fra titelbladet og indholdsfortegnelsen til læse bogens første tekst *Barnet*, som er en af de nye tekster. Her beskrives fænomenet *barn* med sætninger som "Et Barn er et lille Menneske.", "Saalænge Barnet er lille og svagt, forsørger Forældrene det." og "Døer det ikke i Barndommen, bliver det ældre, større og stærkere, og maae endelig selv fortjene sit Brød."³⁵ Efter tilsvarende forklaringer af begreber som skole, natur, sundhed og sygdom følger en lang række af tekster, hvoraf de fleste udgøres af moralske eksempelfortællinger, som kendes fra tidligere Rochow-versioner. I bogens sidste fjerdedel præsenteres igen en del nye tekster, og her genoptages formen med de ikke-fiktive og fagligt oplysende tekster – her i en endnu mere kortfattet og nærmest leksikal form, hvor begreber og fænomener såsom *Maal og Vægt*, *Seiladsen* og *Politie*³⁶ behandles.

De første 99 historier i Duus' version lader til at være oversat direkte fra det tyske forlæg, som muligvis skal findes i en udgave fra 1798.³⁷ Men hvor der i den tyske udgave desuden findes otte bønner og sange, således at antallet af tekster i denne bog når op på 107, afsluttes Duus' version med teksten *Tordenlederen*, som nr. 100. Der gives ingen forklaring på fravalget af de udeladte tekster, og man kan gisne om, hvorvidt det også her skyldes udfordringen i at oversætte poesi. Forlægget til *Tordenlederen* er ikke identificeret, og det er muligt, at teksten er forfattet af Duus selv.

Duus' version udkom igennem de følgende 17 år i fire udgaver, som alle blev udgivet ved K. Kristensens Forlag. Men hvor versionens første, anden og fjerde udgave tryktes i København hos M. Seest og B.I. Bendixen,³⁸ blev tredjendgaven fra 1807 derimod trykt hos S. Elmenhoff i Fredericia, som K. Kristensens Forlag året forinden havde indledt et samarbejde med. I 1806 havde K. Kristensen For-

³⁴ Freyer 1989: 144.

³⁵ Rochow (overs. af Duus) 1801: 1.

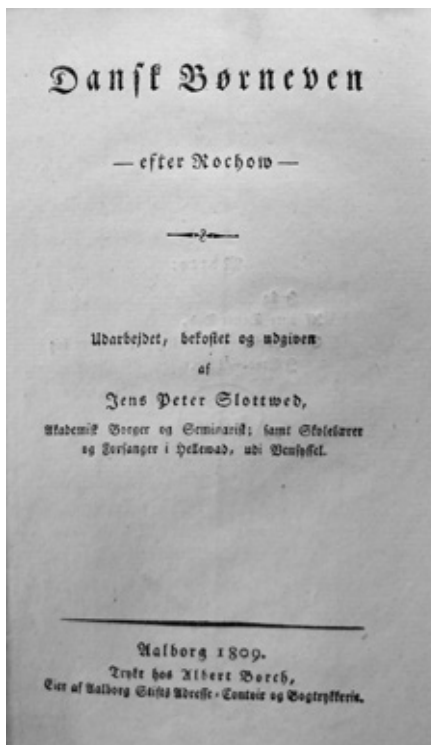
³⁶ *ibid*: 50-59 (tekst 81, 89 og 98).

³⁷ Det har ikke været muligt at identificere præcist, hvilket forlæg, der har været benyttet, men der kan være tale om en udgave fra 1798 (Rochow 1798).

³⁸ 2. udgave findes ikke i Det Kongelige Biblioteks samling og er ikke lokaliseret andre steder. Men ifølge Nyerup og Kraft 1820: 141 blev også 2. udgave trykt i København.

lag nemlig foranlediget den eneste kendte danske udgivelse af en tysksproget version af *Der Kinderfreund*, og denne blev netop trykt hos Elmenhoff i Fredericia og var formentlig baseret på samme forlæg som Duus' version. I Kristensens tysksprogede version var forlægget fulgt nøje, og alle 107 tekster medtaget, hvilket gav bogen, der som forlægget havde titlen *Der Kinderfreund, oder erster Unterricht im Lesen, und bey dem Lesen*, et omfang på 104 sider i oktav.

Samarbejdet med trykkeriet i Fredericia blev sandsynligvis indledt, fordi Kristensen havde identificeret en oplagt målgruppe for denne udgivelse blandt byens tysksprogede reformerte befolkning, som bl.a. havde deres egen skole. Med udgivelsen af den tysksprogede version var kontakten mellem Kristensen og Elmenhoff etableret og vejen banet for trykningen af den danske version samme sted året efter. Det er muligt, at Kristensen sammen med Elmenhoff, der udover trykkeriet også beskæftigede sig med boghandel,³⁹ havde opdaget et nyt potentielt marked for Duus' oversættelse blandt samme områdes dansksprogede befolkning, som formentlig nemmere kunne nås med en lokal trykker og forhandler.

Palmers version, som udkom første gang i 1809, er den eneste af danske versioner, der ikke bliver betegnet som en oversættelse. Titlen signalerer desuden, at udgivelsen var bearbejdet og tilpasset den danske kontekst.

Palmers version

Den sidste af de danske Rochow-versioner udmærker sig ved ikke selv at bruge betegnelsen oversættelse. Versionen, der udkom første gang i 1809, fik titlen *Dansk Børneven – efter Rochow* og var ifølge titelbladet ikke oversat, men *udarbej-*

³⁹ Elmenhoff omtales som boghandler i et af Schuboths kataloger fra 1807 jf. Nyrop 1870: 136.

det af seminaristen og læreren, Jens Peter Palmer.⁴⁰ Førsteudgaven var dedikeret til *De Hædersmænd Hr. Capitain Abrahamson i København, Hr. Amtmand Lybecker i Hjørring, Hr. Stiftsprovst Schierup i Aalborg og Hr. Herredsprovst Holm i Sindal*,⁴¹ og i bogens forord takkede Palmer desuden den tidligere inspektør ved Blaagaard Seminarium, J. Chr. G. Clausen, som ifølge Palmer havde givet anledningen til bogens tilblivelse.⁴²

Titlen og Palmers betegnelse på titelbladet indikerer, at denne version var særligt tilpasset den danske målgruppe. Men på trods af dette så afviger Palmers førsteudgave ikke mere fra sit tyske forlæg end de tidligere danske versioner. Udgivelsen er baseret på en revideret tysk version af *Der Kinderfreund*, tilsvarende den som Duus og Kristensen havde anvendt. 98 af bogens i alt 101 tekster svarer til dem, der findes hos Duus. Der er tale om klare oversættelser, selvom der flere steder er indsat mere danskklingende navne og begreber, som passer bedre til en dansk kontekst. Derudover er strukturen ændret, så teksterne optræder i en ny rækkefølge. Som erstatning for de tekster, som Palmer har udeladt fra det tyske forlæg, er der indsat tre nye sange og en liste bestående af 50 vigtige – hovedsageligt religiøse og moralske – leveregler. Bogen afsluttes med en tekst, der foregiver at være et brev sendt fra barnet Jens Peter til sin *Hjertekjere Fader* i 1783,⁴³ og som beskriver Jens Peters skolegang på Sindal Skole. Mens Palmer tydeligvis selv har forfattet denne sidste autobiografiske tekst, er forlægget for de øvrige tilføjelser og for den forandrede struktur ukendt, men det er muligt at Palmer også står bag disse.

I 1817 udkom versionens andenudgave, og i forordet til denne skriver Palmer, at han har foretaget ændringer for at opnå den ”mueligste Fuldkommenhed.”⁴⁴ Der var tale om markante forandringer og tilføjelser. Mange af teksterne fra førsteudgaven var uddybet med mere fyldige og detaljerede beskrivelser, og derudover var der tilføjet en række nye tekster. Tilsammen forøgede dette bogens omfang fra en oktav på 145 sider til en på 305 sider.

En del af de nye tekster var opbygget på samme måde som de relativt korte, fagligt oplysende tekster, der også fandtes i førsteudgaven og hos Duus. Men materialet blev nu suppleret med emner såsom *Toldvæsenet*, *Postvæsenet* og *Telegra-fen*⁴⁵ i tekster, som indeholdt så mange referencer til danske forhold, at de enten

⁴⁰ Af denne grund er det også Palmer, der i Det Kgl. Biblioteks register og dermed i denne artikels litteraturliste er anført som forfatter, uanset at størstedelen af førsteudgaven udgøres af oversættelser. J.P. Palmer brugte også navnet Slottwed efter sit fødested, Slotved i Vendsyssel (jf. Nyerup og Kraft 1820: 448), hvilket bl.a. ses på førsteudgavens titelblad.

⁴¹ Palmer 1809: titelblad (upag.).

⁴² *ibid*: forord (upag.).

⁴³ Palmers fader Peder Christensen var gårdfæster i Slotved (jf. Rømer 1926: 274), og da Palmer var født omkring 1770, passer årstallet med tidspunktet for Palmers egen skolegang.

⁴⁴ Palmer 1817: forord.

⁴⁵ *ibid*: 157-159 (tekst 96, 97 og 98).

må være forfattet til anledningen eller i hvert er grundigt bearbejdet. Derudover fandtes sidst i bogen en række større nye afsnit, hvori geografiske, historiske og bibelhistoriske temaer blev behandlet. Også disse var med al sandsynlighed forfattet særligt til den danske udgivelse, da de geografiske og historiske oversigter i vid udstrækning tog udgangspunkt i danske, og i særdeleshed jyske, steder og begivenheder.

Derudover havde Palmer også foretaget typografiske ændringer ved at bruge forskellige tryktyper i andenudgaven. Mens både hans førsteudgave og alle de øvrige danske Rochow-udgaver var trykt med fraktur, som var periodens almindelige trykskrift, lod Palmer en del af andenudgavens sidste tekster trykke med antikva og kursiv. Palmer begrundet ikke dette valg, men grebet ses i flere af periodens læsebøger. Det er tilsyneladende skolebogsforfatteren og bogtrykkeren Morten Hallager, der introducerer anvendelsen af forskellige tryktyper i danske læsebøger. Det gøres med bogen *Forsøg til en Læse-Øvelse-Bog*, som udkommer første gang i 1791, og hvori det fremgår, at formålet er at sætte børnene i stand til at læse: "...Aviser og alle andre danske Bøger, med hvad for Bogstaver de end maatte være trykte."⁴⁶

Der er ikke noget, der tyder på, at andre bidragsydere var involveret i udarbejdelsen af denne andenudgave, og det må derfor anses for sandsynligt, at Palmer selv stod bag udgavens forandringer og tilføjelser.

De to første udgaver af Palmers version blev begge tryk på Albert Borchs trykkeri i Aalborg, og dette, sammenholdt med den særlige fokus på Jylland i geografifafsnittene, tyder på, at der især blev satset på afsætning på det jyske marked. Palmers version udkom yderligere i en tredjeudgave i 1825, men denne findes ikke i Det Kongelige Biblioteks samling, og et fysisk eksemplar har heller ikke kunnet identificeres i andre samlinger. Forhåbentlig vil et fremtidigt fund kunne løfte sløret for, om Palmers version havde nået sin endelige form med andenudgaven, eller om tredjeudgaven undergik en lige så gennemgribende revision.

Versioner og variationer

Som det fremgår af gennemgangen herover, udgør de danske Rochow-versioner og disses udgaver et bredt udvalg af forskelligartede bøger. Alene mht. omfang spænder udvalget fra Duus version, som i den korteste udgave fyldte 66 sider, til Wolfs, som inden reduktionen i forbindelse med fjerdeudgaven strakte sig over hele 324 sider. Indholdet forandres også gennem udgivelserne fra i de tidligste versioner hovedsagligt at behandle moralske temaer til i de senere i høj grad også at vægte formidling af forskellige former for fagligt indhold.

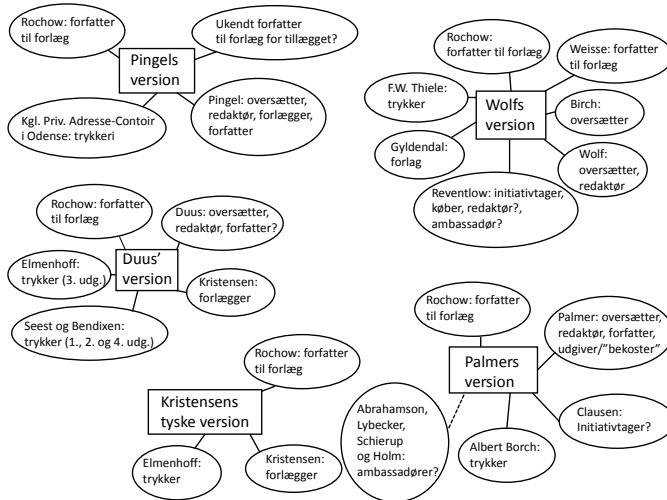
De mest betydelige forskelle imellem de danske versioner må tilskrives Rochow og den gruppe af aktører, som var involveret i udgivelsen af de tyske versioner, der fungerede som forlæg for de danske versioner. For samtidig med at de

⁴⁶ Hallager 1795: fortale upag.

danske versioner blev til og blev genudgivet og revideret, fortsatte Rochow også selv med at videreudvikle sit værk med nye reviderede – og nogle gange markant forandrede – udgaver. At tale om Rochows *værk* i ental – i en dansk kontekst såvel som i en tysk – giver derfor kun mening, hvis vi med afsæt i Bryants terminologi opfatter begrebet *værk* i en så bred forstand, at alle versionerne og de store variationer imellem disse favnes.

Aktørgrupper, udformning og udbredelse

Analysen viser, at selvom alle de danske versioner indeholder afsnit, som er mere eller mindre direkte oversat fra de tyske forlæg, blev de danske versioner formet gennem en række beslutninger om fravalg og tilføjelser, om bøgernes fysiske udformning og om markedsføring. Disse beslutninger blev truffet af aktører, som var involveret i forskellige dele af versionernes tilblivelsesproces, og som modellen herunder viser, kan der til hver version knyttes en gruppe af sådanne aktører, som i forskellig grad havde indflydelse på det endelige resultat. Analysen har påvist, at en del af aktørernes involvering har været mere omfattende, end det som deres betegnelser på bøgernes titelblad antyder. Det gælder for både Pingel, Wolf, Duus og Palmer, at de ikke bare kan betegnes som oversættere, men også har fungeret som en form for redaktører gennem deres udvalg og sammensætning af materialet, og meget tyder på, at Pingel, Duus og Palmer derudover også har haft en rolle som medforfattere til deres versioner.

Oversigt over de grupper af aktører, som gennem analysen er identificeret som involverede i tilblivelsen af de enkelte danske Rochow-versioner. Modellen angiver hvilken eller hvilke roller, aktørerne reelt lader til at have haft i tilblivelsesprocessen. Ambassadør-betegnelsen er givet til de personer, som måske har havde – eller var til-tænkt – en rolle mht. at arbejde for værkets udbredelse.

De enkelte aktører var drevet af forskellige motiver, havde forskellige idealer og præferencer og arbejdede under forskellige vilkår og begrænsninger – og traf derfor forskellige valg mht., hvordan de tyske forlæg skulle overføres til en dansk kontekst og et dansk marked.

For Pingels vedkommende udgjorde arbejdet med at udgive opbyggelige skrifter en ny levevej, efter at han i 1775 havde mistet sit gejstlige embede, og motivationen til at udgive Rochow-versionen lader til først og fremmest til at have været økonomisk. Det fremgår af Pingels forord, at han allerede ved udgivelsestidspunktet havde planer for, hvordan versionen kunne forbedres. Men alligevel valgte han at udgive den. I et af Pingels senere arbejder, som udkom kort efter hans død, nævner hans enke i forordet den svære økonomiske situation, som hun og familien stod i.⁴⁷ Man må derfor overveje, om timingen for Pingels Rochow-udgivelse skyldtes et akut behov for at tjene penge. Hvis dette er tilfældet, var Pingels økonomiske situation ikke bare afgørende for udgivelsestidspunktet, men også medvirkende til at bestemme udgivelsens – ufuldendte – udformning.

Wolfs udgivelse var på dette punkt underlagt helt andre vilkår, da udgaven som nævnt blev bekostet af grev Reventlow, der også var initiativtaget til versionen. Spørgsmålet er, hvilke rammer der blev sat for Wolf i forbindelse med udførslen af denne opgave, og om Reventlow også havde indflydelse på redaktionelle valg, såsom beslutningen om at inddrage Weisse sange. Forlaget Gyldendal udgør en anden aktør, som kan have påvirket den fysiske udformning, og Thieles trykkeri må i hvert fald have været involveret i beslutningen om at komprimere versionens fjerdeudgave.

Ud over aktørernes indflydelse kunne strømninger fra det omgivende samfund også få betydning for versionernes form og indhold. Dette ses mest tydeligt i tilfældet med Palmers andenudgave fra 1817, som bl.a. fik tilføjet en række afsnit vedr. geografi og historie. Netop disse emner indgik i den nye fagkreds, som elever i almueskolen ifølge skoleanordningerne fra 1814 skulle undervises i, og det er oplagt, at dette har været anledningen til disse tilføjelser.

Aktørgrupperne havde dog ikke kun betydning for, hvilken udformning de enkelte versioner fik, men også for hvordan disse klarede sig på markedet. Ikke overraskende tyder noget på, at de versioner, som var knyttet til betydningsfulde personligheder med gode netværk, fik en større udbredelse og udkom i flere udgaver end dem, hvor de fleste led i tilblivelsesprocessen blev varetaget af en enkelt eller få personer. I den henseende stod Wolfs version, der med sine syv eller otte udgaver må anses for den mest succesfulde, særligt stærkt pga. sin tilknytning til grev Reventlow, som dels sikrede den første afsætning med indkøbene af bøger til sine egne godsskoler, og som dels med sit navn og sine forbindelser må have haft en positiv indvirkning på versionens udbredelse andre steder. For Duus' version var det forlægger Kristensens forbindelse til trykkeren og boghandleren El-

⁴⁷ Pingel 1782: forord (upag.).

menhoff i Fredericia, der gjorde det muligt at udkomme i endnu en udgave og nå et nyt marked i den anden ende af landet.

I periferien af aktørgrupperne kan man placere de personer, som nogle versioner blev dedikeret til. F.eks. *De Herrer* Abrahamson, Lybecker, Schierup og Holm, som Palmers førsteudgave var dedikeret. Det har ikke været muligt at afgøre, hvilket forhold Palmer havde til disse mænd. Men valget af folk, som alle var knyttet til skoleområdet enten direkte eller som en del af det gejstlige system, og som for størstedelens vedkommende befandt sig i det område, hvor Palmers bøger blev udgivet, kunne tyde på, at han havde forhåbninger om, at deres velvilje kunne få en positiv indflydelse på bogens salg og udbredelse.

Tilbage står Pingel som den, der på trods af at han var først på det danske marked med en Rochow-udgivelse, alligevel ikke formåede at indfri ambitionen om at udkomme med yderligere udgaver. Som det fremgår af den aktørgruppe, som var knyttet til Pingels version, var netværket da også begrænset. Dette, sammenholdt med de ugunstige vilkår, som hans økonomiske situation tilsyneladende havde på arbejdet, og den belastning, som sagen om ægteskabsbrud kan have pådraget hans navn, resulterede i, at den første danske Rochow-version også blev den, som klarede sig dårligst.

Eksemplet Rochow

De danske Rochow-versioner var blandt de første læsebøger på det danske marked og udgjorde tilsammen et af de mest udbredte skolebogsværker i årtierne omkring 1800. Bøgerne kan derfor både give et indtryk af nogle af de idealer, som datidens skole byggede på, men udgør også en helt konkret del af den skolehverdag, som en betydelig del af periodens danske børn indgik i. Derfor vil et mere nuanceret syn, som indfanger de store variationer imellem de danske versioner af værket, også bidrage til en bedre forståelse af datidens skole.

Det eksempel, som med Rochow-versionerne er fremført her, er dog blot et ud af flere. Mange andre af de bøger, som florerede på det danske skolebogsmarked i slutningen af 1700-tallet og starten af 1800-tallet, var også baseret på udenlandske forlæg, og selvom en stor del blev betegnet som oversættelser, er der god grund til at se nærmere på de processer, som disse versioner undergik på deres vej til det danske marked. Fremtidige undersøgelser vil forhåbentlig føre til en klarere forståelse af, hvilke tendenser der karakteriserede tilblivelsen af de første danske læsebøger og skolebogsmarkedets anvendelse af udenlandske inspirationskilder.

Summary

As a genre, the student reader emerged on the Danish market for didactic literature in the second half of the 18th century. The German work *Der Kinderfreund* by F.E. von Rochow was adapted into Danish versions several times between 1777 and 1818, and is perceived as a classic in Danish rural schools of this period. The author analyses the Danish versions of Rochow in order to examine their differences with regard to content and format, and discusses possible reasons for these differences. The analysis shows that even though most of the versions are described and perceived as translations, the texts usually underwent comprehensive redactions in the process of adaptation into Danish. Furthermore, the findings indicate that the individual situations and opportunities of the agents engaged in the formation of the Danish versions had a significant impact on both the outcome and the success of these versions in terms of their distribution.

Karoline Baden Staffensen, f. 1985, *cand.mag. i historie fra Københavns Universitet 2013. Ph.d.-studerende ved Afdeling for Historie og Klassiske Studier, Aarhus Universitet. Var studentermedhjælper og videnskabelig assistent på fembindsværket Dansk Skolehistorie – hverdag, vilkår og visioner gennem 500 år (2010-2015) og skrev speciale inden for det skolehistoriske felt under titlen "Religionsfrihedens indførelse i Danmark – en undersøgelse af den teoretiske og praktiske implementering af Grundlovens religionsfrihed efter 1849*

for dissenterne inden for det danske skolevæsen." Det igangværende ph.d.-projekt omhandler den danske læsebogsgenre og indgår i forskningsprojektet "Children and Books - Studies in the production, uses, and experiences of books for children in Denmark c. 1790-1850."

Kilde- og litteraturliste

- Appel, C. og Christensen, N. (2017), Follow the Child, Follow the Books: Cross-Disciplinary Approaches to a Child-Centred History of Danish Children's Literature 1790-1850. I: *International Research in Children's Literature* vol. 10 (2) s. 194-212.
- Appel, C. og Fink, F. (2013), *Da læreren holdt skole. Dansk Skolehistorie bd. 1*, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Bloch, J. C. (udg.) (1787), *Den Fyenske Geistigheds Historie fra Reformationen og indtil nærværende Tid*, vol. 1 (3), Odense: Det Kongl. Priv. Adresse-Contoires Bogtrykkerie.
- Brüggemann, T. og Ewers, H-H (1982), *Handbuch zur Kinder- und Jugendliteratur. Von 1750 bis 1800*, Stuttgart: J.B. Metzler.
- Bryant, J. (2002), *The Fluid Text. A theory of revision and editing for book and screen*, USA: The University of Michigan Press.
- Darnton, R. (1982), What Is the History of Books? I: *Daedalus* vol. 111 (3), s 65-83.
- Freyer, M. (1989), *Rochows "Kinderfreund". Wirkungsgeschichte und Bibliografie*, Bad Heilbrunn/Obb.: Klinkhardt.
- Hallager, M. (1795), *Forsøg til Læse-Øvelse-Bog, hvoraf Børn kunde lære at kjende alle Slags danske og latinske Bogstaver, samt tillige at læse rigtig og forstaaelig*, København.
- Larsen, C., Nørr, E. og Sonne, P. (2013), *Da skolen tog form. Dansk Skolehistorie bd. 2*, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Markussen, I. (1988), *Visdommens lænker, studier i enevældens skolereformer fra Reventlow til skolelov*, Odense: Landbohistorisk Selskab.
- Markussen, I. (2014), Brahetrolleborg som eksponent for det moderne. I: *Uddannelseshistorie*, s. 83-102.
- Nyerup og Kraft (1820), *Almindeligt Litteraturlæxicon for Danmark, Norge og Island, eller Fortegnelse over danske, norske, og islandske, saavel afdøde som nu levende Forfattere med Anførelse af deres vigtigste Levnets-Omstændigheder og Liste over deres Skrifter*, København: Gyldendal.
- Nyrop, C. (1870), *Bidrag til Den danske Boghandels Historie*, 2. del, København: Den Gyldendalske Boghandel.
- Pingel, J.C. (ved): *Øvelser for Ungdommen til at opvække Agtpaagivenhed og Eftertanke*, (1782) Odense: Det Kgl. Privil. Adresse-Contoires Bogtrykkerie.
- Ruggaard, D. E. (1847), *Skole-Bibliothek, eller Fortegnelse over danske Skrifter, angaaende Opdragelses- og Underviisnings-Væsenet, fagviis opstillet i alfabetisk Orden*, København: Alm. dansk Skolelærer-Forening.
- Rømer, C. M. (1926), *Sindal Sogns Historie. Et Udsnit af Danmarks Historie*, Hjørring: Expres-Trykkeriet.
- Weisse, C.F. (1778), *Christian Felix Weisses Sange for Børn med Hillers og Hunger Musik dertil oversatte ved H.I. Birch*, København.

Anvendte Rochow-udgaver

Pingels version

- Rochow, F.E. (overs. af J.Chr. Pingel) (1777), *Børne-Vennen, en Læse-Bog til Brug for Skolerne paa Landet*, Odense: det Kongelig Privilegerede Adresse-Contoires Bogtrykkerie.

Wolfs version

- Rochow, F.E. (overs. af J. Wolf) (1784), *Børnevennen, en Læsebog til Brug i Landsbyeskoler*, Kbh.: Gyldendal.
- Rochow, F.E. (overs. af J. Wolf) (1789), *Børnevennen, en Læsebog til Brug i Landsbyeskoler*, 2. udg., Kbh.: Gyldendal.
- Rochow, F.E. (overs. af J. Wolf) (1795), *Børnevennen, en Læsebog til Brug i Landsbyeskoler*, 3. udg., Kbh.: Gyldendal.
- Rochow, F.E. (overs. af J. Wolf) (1800), *Børnevennen, en Læsebog til Brug i Landsbyeskoler*, 4. udg., Kbh.: Gyldendal.
- Rochow, F.E. (overs. af J. Wolf) (1810), *Børnevennen, en Læsebog til Brug i Landsbyeskoler*, 6. udg., Kbh.: Gyldendal.

- Rochow, F.E. (overs. af J. Wolf) (1818), *Børnevennen, en Læsebog til Brug i Landsbyeskoler*, 7. udg., Kbh.: Gyldendal.

Duus og Kristensens versioner

- Rochow, F.E. (overs. af P.R. Duus) (1801), *Den læsende Børneven, eller første Underviisning i og ved Læsning*, Kbh.: K. Kristensen.
- Rochow, F.E. (overs. af P.R. Duus) (1807), *Den læsende Børneven, eller første Underviisning i og ved Læsning*, 3. udg., Fredericia.: K. Kristensen.
- Rochow, F.E. (overs. af P.R. Duus) (1817), *Den læsende Børneven, eller første Underviisning i og ved Læsning*, 4. udg., Kbh.: K. Kristensen.
- Rochow, F.E. (1806), *Der Kinderfreund, oder erster Unterricht im Lesen, und bey dem Lesen*, Fredericia: K. Kristensen.

Palmers version

- Palmer, J.P. (1809), *Dansk Børneven – efter Rochow*, Aalborg: Albert Borch.
- Palmer, J.P. (1817), *Dansk Børneven – efter Rochow*, 2. udg., Aalborg: Albert Borch.

Tyske udgaver

- Rochow, F.E. (1777), *Der Kinderfreund. Ein Lesebuch zum Gebrauch in Landschulen.*, 2. udg., Brandenburg og Leipzig: Gebrüder Halle.
- Rochow, F.E. (1798), *Der Kinderfreund, oder erster Unterricht im Lesen, und bey dem Lesen*, Halberstadt: Dölleschen Buchdruckerey.